

УДК 94(477.8)
ПАПІКЯН А.Л.
ТОМЮК І.М.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ФОРМУВАННЯ ЇЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ

Розглядаються історичні передумови створення Західноукраїнської Народної Республіки і процес формування українських Збройних сил ЗУНР. На тлі хронологічного узагальнення висвітлюється процес військового будівництва ЗУНР та роль національного війська у державотворчому процесі.

Ключові слова: Західноукраїнська Народна Республіка, український національний рух, стрілецький рух, легіон УСС.

Постановка проблеми та її актуальність. Історія свідчить, що народи, які створили власні держави, звикли з повагою ставитися до своїх збройних сил, плекати і творчо розвивати багаті військові традиції. Дослідженням історії створення Західноукраїнської Народної Республіки та її Збройних сил до початку 90-х рр. ХХ ст. займались переважно вчені за межами України. Це було зумовлено тим, що на той час Україна входила до складу Радянського Союзу, а відтак тема українського державного будівництва і боротьби національних збройних сил за українську державність знаходилась під офіційним “табу” радянського уряду.

Аналіз останніх публікацій. Цікавими працями, які вийшли за кордоном і в яких висвітлюється історія створення ЗУНР і її військових формувань, є праці О. Доценка, В. Петріва, П. Христюка й інших [1]. Однак, вони носять мемуарний характер. Автори, будучи безпосередніми учасниками тих подій, не втрималися від ідеалізації історії боротьби за українську державність, акцентували увагу на найбільш вигідних сторонах цієї історії. Ці праці не містять значних наукових узагальнень.

Папікян Арташес Леонідович, кандидат історичних наук, доцент, кафедра філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів.

Томюк Ігор Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету львівського університету бізнесу та права, м. Львів.

© Папікян А.Л., Томюк І.М., 2010

Новий етап у дослідженні історії українського війська розпочався з відновленням незалежності України у 1991 р. Протягом наступних років з'явилась значна кількість наукових і популярних робіт з цієї тематики. Проте вагомими узагальнюючими працями можна вважати лише деякі з них, зокрема, роботи М. Литвина, Л. Дещинського, С. Макаручука, А. Каляева, Б. Якимовича та деяких інших дослідників [2]. Зрозуміло, що навіть поява серйозних наукових досліджень не змогла всебічно й уповні показати історію ЗУНР та її збройних сил. Тому в дослідників цієї теми ще залишається багато невідомих подій і фактів, які вимагають проведення наукових досліджень, поряд з цим, окремі твердження попередніх дослідників вимагають додаткового вивчення, а інколи і науково обґрунтованого заперечення.

У статті *автори ставлять за мету* зробити аналіз історичних передумов виникнення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) і процесу формування її збройних сил та їх боротьби за українську державність.

У другій половині XVIII ст. Польща, яка захопила західноукраїнські землі ще в середині XIV ст., припинила своє існування і була розділена між Австрією, Пруссією та Росією. При першому поділі Польщі в 1772 р. більша частина земель колишнього Галицько-Волинського князівства під назвою Галичина відійшла до Австрії, а Волинь – до Росії. Двома роками пізніше до Галичини була приєднана Буковина – невеликий український край, що його відібрав Відень у занепадаючої Османської імперії. Нарешті, у 1795 р., після третього й останнього поділу Польщі, до імперії Габсбургів були також включені землі, заселені поляками (включаючи Краків). У 1850 р. з українських і польських земель Австрія утворила один “коронний край”, який назвала “Королівством Галичини й Володимирії (Лодомерії) з великим князівством Краківським, причому відрізняли “Східну Галичину”, тобто територію Львівського апеляційного суду, і “Західну Галичину” – територію Краківського апеляційного суду. Якщо Східну Галичину заселяли переважно українці, то Західна Галичина була головним чином польською. Поеднання в одній адміністративній провінції цих двох народів стане в майбутньому причиною напружених стосунків між ними.

Під контролем Відня перебував ще один заселений українцями регіон – Закарпаття, яке у XIX столітті лишалося в угорській частині імперії Габсбургів і було ізольованим від інших українських земель краєм.

Таким чином, під владою Габсбурзької монархії західноукраїнські землі були розділені на дві частини: Галичина і Буковина, що в адміністративно-територіальному управлінні були включені до складу Австрії, а Закарпаття підлягало Угорщині.

У складі Австрії західноукраїнські землі були об'єктом колоніального гніту. Переслідувалася українська мова і культура. Але поступово в Галичині зростала національна і політична свідомість населення. Наприкінці XIX – на початку XX ст. тут виникають політичні партії, економічні, політичні, молодіжні організації, товариства тощо. Серед населення активну діяльність розгорнули організації “Просвіти”, що створювали школи, бібліотеки, вчили дітей і дорослих рідної мови, історії, культури, займалися активно видавничою діяльністю.

Колоніальне становище цих земель визначало їх аграрний характер і відсталість у промисловому розвитку. Тут переважали дрібні, кустарно-ремісничого типу підприємства з невеликою кількістю робітників і відсталою технікою. У сільському господарстві найбільше було австрійських, польських, угорських та румунських землеволодінь. Такий характер економічного розвитку краю обумовлював те, що більшість українського населення складали селяни. Нехтування Відня Галичиною не повинно створювати враження, ніби ця провінція не мала для імперії великого значення. У 1910 р. тут проживало 15% підданих монархії, що складало майже 8 млн осіб. У 1900 р. близько 95% населення займалися сільським господарством, лише 1% працювали у промисловості і 0,2% – у торгівлі. Українська інтелігенція, включаючи священників, налічувала 12–15 тисяч осіб [3, 273].

Селянське середовище більшою мірою зберегло національні традиції та ознаки, ніж пролетарське і напівпролетарське населення міст. Це створило сприятливу ситуацію для відродження української національної культури і сприяло тому, що українське громадянство в Галичині стояло на проавстрійській позиції.

На політичне життя західноукраїнських земель великий вплив мали два фактори: давні традиції конституційної форми правління в Австро-Угорській імперії та тісна австрійсько-польська співпраця у громадсько-політичній сфері. Якщо перший фактор надавав українському рухові ширших можливостей для легальної діяльності, то другий, навпаки, ускладнював боротьбу за політичний вплив на галицьке суспільство.

Слід зазначити, що політичний устрій Австро-Угорської імперії враховував різнонаціональні інтереси. Українці мали власні політичні партії, послів до сейму та парламенту, економічні та культурно-просвітні інституції. Активізація самостійницьких настроїв у Галичині та Буковині мала значний вплив на розвиток всеукраїнського національно-визвольного руху [2].

На зламі XIX–XX ст. кардинально змінилися гасла українського національного руху, а відтак – почало відбуватися усвідомлення нерозривної єдності соціальних і національних проблем. Незважаючи на різнопланову орієнтацію партій, що існували в Галичині, у 1900 р. вони визнали остаточною метою своїх змагань утворення Української держави. Таку державу провідні громадсько-політичні діячі сподівалися одержати як дарунок з відповідним маніфестом австро-угорського монарха [4, 6]. Діяльність цих партій принесла в українській національній рух новий політичний зміст, і це сприяло тому, що українське суспільство досягло повного успіху у боротьбі за самовизначення нації.

Український національний рух на західноукраїнських землях відрізнявся тим, що боротьба була спрямована не тільки проти австро-угорського, а й польського панування. Відомо, що поляки вважали Галичину плацдармом для відродження своєї держави та ігнорували інтереси українців. Це породжувало певні утиски українського народу у соціально-економічному та політичному плані. Поляки обіймали майже всі керівні посади у державному апараті. Так, наприклад, у 1914 р. у провінції було 300 високопоставлених урядових чиновників – поляків, водночас українців – лише 25. До 1916 р. посаду намісника Галичини мали право обіймати лише поляки, шкільна

справа майже цілком була в їхніх руках, а польська мова з 1869 р. була офіційною в освіті та адміністрації. У 1914 р. у провінції налічувалося 96 польських і лише 6 українських гімназій [1, 273, 279].

Дискримінація українців здійснювалася на всіх рівнях. Однією з головних причин було те, що поляки на соціально-економічному та культурному рівні мали потужні позиції. Польська інтелігенція була численною, різнобічно освіченою. Водночас австрійський уряд, опинившись перед можливістю війни з росіянами, вимагав від галицько-польської адміністрації посилення тиску на українців, сподіваючись таким чином послабити москвофільський рух дуже небажаний для Австрії. Все це посилювало польсько-українське протистояння, яке виявлялось у конфліктах серед представників різних прошарків населення. Пізніше ця конфронтація вилилася в українсько-польську війну.

З часом найбільш національно свідомі галицько-українські політики зрозуміли важливість військово-патріотичного виховання української молоді. Вона повинна була стати головною рушійною силою визвольної боротьби за створення власної держави. Тому 5 травня 1900 р. відомий діяч української радикальної партії К. Трильовський заснував перше молодіжне товариство “Січ”, яке стало поштовхом для масового руху української молоді Австро-Угорської імперії.

Ідея відродження традицій козацтва, яка була зрозуміла для галицької молоді, стала дуже популярною. Мережа січових організацій зростала. У 1910 р. у них було вже кілька десятків тисяч української молоді [5, 142]. Діяльність “Січей” сприяла поширенню українських національних традицій, вихованню молоді у дусі відданості національній справі, дисципліни, організованості. Крім того, діяли фізкультурні організації “Сокіл” і “Пласт”. Поширення січових організацій привело до створення у грудні 1912 р. “Українського січового союзу” [2]. Саме в цей період січова старшина дійшла висновку, що “Січі” потрібно перетворити із фізкультурно-спортивних у військово-спортивні організації. Головним завданням цих організацій була пропаганда серед українського населення ідеї збройної боротьби з метою створення власного війська. Тому ці організації діяли у двох

основних напрямках: ідеологічного вишколу молоді під гаслом збройної боротьби за самостійність нації і підготовку своїх членів до військової справи.

18 березня 1913 р. у Львові відбулися перші збори “Товариства Українських Січових Стрільців”, а напередодні Першої світової війни в Галичині вже було 95 стрілецьких товариств, які об’єднували понад 74 тис. галицького та буковинського юнацтва. Товариства “Пласт” і “Сокіл” разом нараховували 61 тис. чоловік [6, 294–295].

Ідея військової організації нелегко прокладала собі шлях серед українського громадянства. Свідок подій того часу висловився наступним чином: “Добре, якщо тут переважала лише байдужість, але в багатьох випадках молодь зустрічала насмішки і навіть погано приховану ворожнечу”. Така позиція українського населення була пов’язана виключно з історичними обставинами, які залишили свій відбиток на психології галичан. Для української інтелігенції питання державності України зводилися до цілковитої лояльності до Габсбургів, а військовий обов’язок – до виконання чинних військових законів. Частина української громадськості потрапила під вплив пацифічних і антимілітаристичних ідей [7, 23–24]. Доволі значний опір український військовий рух зазнав з боку польського громадянства. Польські самостійники вживали заходів, щоб створити власну армію, яка мала б виступити проти Росії на боці Австрії.

Поширення і розвиток стрілецького руху загальмували події Першої світової війни, яка стала трагедією людства. Ця війна тяжко позначилася на долі України і принесла українському народові численні страждання й нещастя. Розділені між воюючими Австро-Угорською і Російською імперіями, українці були змушені фактично стати учасниками братовбивчої війни за чужі інтереси: 3,5 млн з них були мобілізовані до російської та понад 300 тис. – до австро-угорської армії [9, 103].

Українські землі перетворилися на один із найважливіших театрів воєнних дій, унаслідок чого зазнали страшних руйнувань, спустошень, людських жертв і матеріальних втрат. Водночас війна вплинула на зростання національно-визвольного руху, тому що взаємно виснажуючи

одна одну Австро-Угорська та Російська імперії поступово втрачали свою силу і могутність, а це породжувало надії на позитивне вирішення українського питання. Важливу роль у національно-визвольному русі довелося відігравати галицькому стрілецьку.

1-го серпня 1914 р. українські політичні партії об'єдналися у міжпартійну політичну організацію Головну Українську Раду (ГУР). У ряді документів, зокрема маніфесті до українського народу Галичини, ГУР визначила політичні цілі та шляхи їх досягнення: “Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії ... Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце великої України” [10, 748–749].

Головна Українська Рада ухвалила важливе рішення сформувати легіон Українських січових стрільців, а організацію легіону доручила військовій колегії, на засіданні якої 2 серпня 1914 р. було затверджено назву для українського війська – “Українські січові стрільці” (УСС). Це національне збройне формування повинно було воювати у складі австро-угорської армії і відігравати важливу роль у розв’язанні українського питання.

З відозвою, подібною до маніфесту ГУР, до українського населення Буковини звернувся Союз парламентських і сеймових депутатів цього краю. Аналогічну програму розробив і Союз визволення України (СВУ), створений політичними емігрантами із Наддніпрянської України, котрі емігрували до Галичини.

3-го серпня 1914 р. військова колегія ГУР прийняла назву Генерального штабу, але вже наступного дня він був перейменований в Українську Бойову Управу (УБУ). 6 серпня ГУР і УБУ оприлюднили спільний документ – маніфест “Головна Українська Рада до всього українського народу”. Цим документом було офіційно проголошено утворення нової військової формації – Українські січові стрільці (УСС).

Завдяки наполегливості керівників Головної Української Ради після тривалих переговорів вдалося отримати дозвіл на формування легіону українських стрільців. У відповідь на заклик ГУР від 6 серпня 1914 р. вже протягом двох тижнів зголосилося 28 тис. добровольців, з яких можна

було створити дві повнокровні дивізії. Така масовість налякала як центральний уряд, так і місцеву польську владу. Тому влада дозволила створити лише 2,5-тисячний легіон, на озброєння якого було передано 1000 застарілих гвинтівок, які були зняті з озброєння австрійської армії ще у 1888 р. Було дозволено створити тільки 8 піхотних куренів: два – у Львові, два – у Станіславі, і по одному – в Коломиї, Тернополі і в Стрию (при цьому кожен курінь мав залишатися автономною військовою одиницею) [4, 11].

Після організаційного оформлення та військового вишколу, січові стрільці брали активну участь у бойових діях у складі австро-угорської армії. Окрему сторінку історії українського січового стрілецтва займає Галицько-Буковинський курінь УСС. На базі цього окремого загону було сформовано бригаду, а згодом – і корпус. Стрільці воювали за волю і незалежність України. Їх звитяжний шлях не тільки ввійшов в історію наших визвольних змагань, але й назавжди залишиться в пам'яті українського народу. Легіон УСС став своєрідною кузнею українського регулярного війська: саме в його лавах гартувалися кадри для створення Галицької армії.

Створення у 1914 р. легіону Українських січових стрільців знаменувало відновлення збройної боротьби народних мас за волю України. Перед командуванням УСС одразу постало завдання якомога ефективніше використати свої можливості на благо українського народу. У роки Першої світової війни легіон перетворився у національну військово-політичну одиницю з українською мовою спілкування, власною символікою, власними відзнаками. В його середовищі, незважаючи на фронтові умови, проводилася ідейно-політична, освітня та виховна робота, спрямована на реалізацію намічених завдань. Одним з її результатів, що поряд з іншими чинниками привели до Листопадової національної революції, стало формування стрілецької ідеології, основними складовими якої були державна самостійність, соборність, опора на власний народ [11, 40].

Початок війни на українських теренах виявився вдалим для російської армії. 23 серпня 1914 р. розгорілася Галицька битва, в якій з обох сторін узяли участь 1,5 млн солдатів і офіцерів (понад 100 дивізій). Вивівши за короткий

строк із ладу майже половину австрійської армії (400 тис. солдатів і офіцерів, 100 тис. з яких було взято в полон), російські війська захопили частину Буковини, Східну Галичину (зі Львовом), вступили у Карпати. Після чотиримісячної облоги на початку березня було взято стратегічно важливу фортецю Перемишль [2].

Уже в процесі відступу з етнічних українських земель австро-угорська влада вдалася до масштабних репресій проти місцевих жителів. У пошуках винних за провал кампанії вони охоче схопилися за версію польської адміністрації, згідно з якою невдачі стали наслідком “зради українців”, які начебто таємно симпатизували і допомагали росіянам. Русофілів, а потім і всіх українців, почали сотнями заарештовувати, страчувати без суду. Жертвами австро-угорського терору в роки війни стали близько 36 тис. цивільних українців і майже стільки ж загинуло у концентраційних таборах. Із завоюванням російською армією територій Галичини і Буковини почалися рішучі заходи щодо явних і вдаваних австрофілів, а відтак і українства загалом. Почалася масова депортація підозрюваних у будь-яких “гріхах” місцевих жителів. Лише через Київ протягом кількох тижнів “прослідували” на Схід понад 12 тис. галичан [12, 204].

Панування росіян у Галичині виявилось нетривалим. У результаті контрнаступу австро-німецьких військ 18 квітня 1915 р. більша частина втраченої у 1914 р. території вже у травні-червні була повернута.

Новий прихід у Галичину та інші західноукраїнські землі австрійців, німців, поновлення польської адміністрації, її прагнення якомога швидше викоринити все пов’язане з російськими впливами вилилося у нові репресії проти українства. Відновлений у травні 1915 р. у Відні представницький орган – Загальна Українська Рада (ЗУР) – спробував декларувати необхідність завоювання незалежності російською Україною і запровадження автономії для Східної Галичини та Буковини. Однак дедалі відвертіші схилення офіційного Відня у бік поляків змусили ЗУР на знак протесту саморозпуститися. Надалі західноукраїнські інтереси відстоювала Українська парламентська репрезентація на чолі з Ю. Романчуком, якого з часом змінив Є. Петрушевич. Він повів політику у вирішенні долі Галичини орієнтовану на власні українські сили.

Щоправда, цісар Карл I запевняв українських представників, що доля української частини Галичини буде вирішена на користь українців, але це мало статися після закінчення війни. Нове українське політичне керівництво під проводом Є. Петрушевича швидко переконалося, що Австрія не має сил виграти війну і може лише зашкодити українській справі, тому рішилося на самостійницький, але досить обережний курс. 30 травня 1917 р. Є. Петрушевич зробив у парламенті заяву, що землі колишнього Галицько-Волинського королівства є українськими землями, тому жодним чином не можуть увійти до складу Польської держави проти волі українського народу, бо це буде явним насиллям над принципом самовизначення народів [10, 62].

Падіння царизму у 1917 р. викликало вибух патріотизму в українців. Першим кроком до здобуття української державності стало створення 17 березня Української Центральної Ради. Вона мала стати тим осередком, який би об'єднав усі українські сили Наддніпрянської України. Сформована Центральна Рада прийняла на себе функції управління в українських землях і видала I Універсал, в якому задекларувала, що здійснюватиме автономію України всупереч волі Тимчасового уряду [13, 219–222].

25 жовтня 1917 р. *(по 31 січня 1917 р. всі дати подаються за старим стилем – авт.)* у Петрограді внаслідок революційних подій влада перейшла до більшовиків. 7 листопада 1917 р. Центральна Рада оприлюднила свій III Універсал, який підбив підсумки початкового етапу формування української державності і проголосив утворення незалежної Української Народної Республіки (УНР). Встановлювалися кордони республіки, скасовувалися приватна власність і смертна кара, проголошувалися 8-годинний робочий день, контроль над виробництвом, свобода совісті, слова, друку, зборів, профспілок, мови [14, 74–80].

У цей час у різних містах України спалахнули інспіровані більшовицьким керівництвом Росії повстання, а в січні 1918 р. більшовицькі загони з Харкова, за підтримки військ, що вдерлися з Росії, почали похід на Київ з метою повалення Української Центральної Ради. 22 січня 1918 р. IV Універсалом було проголошено Україну державою “ні від кого незалежною, вільною і суверенною”. Універсал закликав громадян

України “... не жаліючи свого життя, обороняти державу від посланців Петрограда, які порушують права Української Республіки” [15, оп. 1, спр. 9, арк. 6].

В умовах більшовицького наступу для УНР життєво важливим було укладення миру з центральними державами: Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією. Ще наприкінці жовтня 1917 р. радянська Росія, перебуваючи в критичному стані, почала переговори про перемир'я з Німеччиною і 2 грудня 1917 р. у Брест-Литовському більшовицька делегація підписала з представниками командування німецького та австро-угорського Східного фронту договір про перемир'я, який передбачав підготовку й підписання найближчим часом мирного договору.

Посилаючись на проголошення IV Універсалом Української Народної Республіки, Генеральний секретаріат Центральної Ради обстоював своє право на міжнародні зносини і застерігав, що мир “може мати силу для Української Республіки тільки тоді, коли його умови прийме і підпише правительство Української Народної Республіки”. Розуміючи, що присутність у Бресті українців – це додатковий важіль впливу на переговорний процес, делегації Німеччини та її союзників висловили згоду на участь у мирних переговорах повноважних представників УНР.

У ході мирної конференції українці зажадали забезпечення територіальної цілісності УНР, тобто приєднання до України Холмщини та Підляшшя, а також проведення плебісциту в Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатській Україні. Така позиція викликала різке заперечення віденської делегації. Але Австро-Угорщина знемагала під тягарем військових, зокрема продовольчих проблем, тому для неї мир був необхідний так само, як і Україні. Керівник австро-угорської делегації граф О. Черні запропонував механізм вирішення проблеми Східної Галичини шляхом окремої таємної угоди. Її було укладено 26 січня 1918 р. Було домовлено, що не пізніше 31 липня 1918 р. терени Східної Галичини, де переважало українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з українською частиною Буковини в один суцільний коронний край [16, оп. 1, спр. 252, арк. 31]. Ця окрема територія

відтак складала у межах австрійської імперії окрему державу, цілісність і суверенність якої гарантувалися певними постановами, як-то: Конституцією, рішеннями уряду, крайовою обороною та ін. [17, оп. 2, спр. 227, арк. 1–4]. Хоча домовленість була таємною, вона стала складовою частиною єдиного мирного договору. На жаль, австрійський уряд, використовуючи проблемне становище УНР, пізніше – Гетьманської держави, порушив угоду. Цьому сприяв і шалений опір поляків, які займали ключові позиції в австрійській адміністрації.

Проголошення державної незалежності Української Народної Республіки 22 січня 1918 р. мало вирішальний вплив на розвиток подій в українських землях Австро-Угорщини. З утворенням УНР західноукраїнські політичні партії сприйняли українську революцію як початок здійснення найвищого ідеалу українського народу – досягнення державної незалежності і соборності. Події того часу свідчать, що становище Австрії ставало дедалі гіршим.

Шукаючи виходу, цісар Карл I виступив із маніфестом “До моїх вірних австрійських народів”, в якому пропонувалося здійснити реформу імперії на федеративних засадах. “Австрія, – зазначалося в цьому маніфесті, – по волі своїх народів, має стати союзною державою, в якій кожне плем’я на області, яку воно заселяє, творить свій власний державний організм” [18, 330; 19, 70]. Карл I сподівався, що маніфест допоможе врятувати Австро-Угорську імперію, але він навпаки прискорив її розпад.

Деякі галицькі українські політики, побачивши, що Австрія не збирається виконувати свої обіцянки, згідно з таємними статтями Брестського договору, розробляли шляхи самостійного розв’язання західноукраїнського питання. В серпні 1918 р. у Львові відбулися наради, на яких обговорювалися питання про організацію адміністрації і війська, яке мало здобути Львів і Східну Галичину загалом для створення української державності, оскільки виникло побоювання можливості захоплення Галичини поляками і проголошення ними власної держави [20, 28].

Спираючись на маніфест цісаря, Українська парламентська репрезентація зібралася 18 жовтня 1918 р. у Львові, щоб застосувати його відносно українського народу. На

нараду прибули всі українські послы віденського парламенту, члени палат галицького та буковинського сеймів, церковні ієрархи, представники всіх політичних партій Галичини і Буковини. На нараді було вирішено проголосити Західноукраїнську республіку й обрано Національну раду як найвищий представницький орган краю.

19 жовтня відбувся так званий “з’їзд мужів довіри”. На нього, крім учасників наради, прибули декілька тисяч представників усіх верств населення [21, оп. 1, спр. 46, арк. 98]. На нараді було проголошено українську автономну державність у складі Австро-Угорської імперії.

Тим часом польська буржуазія, яка марила відновленням Речі Посполитої в кордонах до її поділів у XVIII ст., за підтримки Антанти і США створила у Кракові із своїх послів в австрійському парламенті Ліквідаційну комісію. Ця інституція планувала 1 листопада 1918 р. перебрати владу у Східній Галичині від цісарського намісника, не виключаючи при цьому і збройного виступу своїх військових та воєнізованих організацій у Львові [22, оп. 1, спр. 252, арк. 11–12]. Наміри поляків прискорили початок збройного повстання у Східній Галичині.

Безпосередня підготовка приходу до влади в краї українців розпочалася ще у період перебування легіону УСС в Наддніпрянській Україні. Так, у травні 1918 р., у Жмеринці, відбулася стрілецька нарада, на якій обговорювалося політичне майбутнє Східної Галичини [23, 270].

Ще у перших числах вересня 1918 р. українські старшини львівського гарнізону об’єднались у таємний гурток під назвою Центральний Військовий Комітет (ЦВК). Конструктивна діяльність, яку ця група розгорнула спочатку в частинах львівського гарнізону, а згодом серед громадськості всього краю відіграла велику роль у Листопадовому повстанні.

У жовтні ЦВК відчутно розширив свою діяльність, а в середині жовтня комітет був реорганізований в Український Військовий Генеральний Комісаріат (УВГК). Він пильно стежив за ситуацією у краї, передусім за діями польських військових організацій, і наполегливо готувався до збройної боротьби, гуртуючи навколо себе українські військові сили [24, оп. 1, спр. 31, арк. 9].

Члени УВГК зіткнулися з серйозними труднощами. У цей час легіон УСС переїхав на Буковину і всіляко намагався потрапити до Львова. Пропозиції українських політиків передислокувати легіон УСС з Буковини до Львова, а також повернути українські полки із Західного і Східного фронтів, не одержали підтримки з боку австрійського уряду. З 34 полків, в яких українців було більше половини особового складу, у жовтні 1918 р. на італійському, сербському та албанському фронтах перебували 30, і лише 4 полки – на Великій Україні. До того ж близько 100 тисяч українців, австро-угорської армії, котрі потрапили у полон на італійському фронті, взагалі були вилучені з національно-визвольних змагань 1918–1919 рр. [24, арк. 14–17; 23, 34]. Реально Комісаріат спирався на українські підрозділи трьох полків, двох стрілецьких куренів і загін жандармерії, в складі яких налічувалося 1410 рядових і 60 офіцерів [25, 33, 42–43].

31 жовтня Українська Національна Рада запропонувала намісникові Галичини генералу фон Гуйну передати владу українцям, але отримала від нього відмову. В той же день на спільній нараді УНРади та УВГК було вирішено взяти владу у Львові та в провінції у свої руки. 31 жовтня 1918 р. УВГК, який уже отримав назву Українська Генеральна Команда, розіслав кур'єрів по усіх повітових містах із наказом: з 31 жовтня на 1 листопада перебрати владу. У ніч на 1 листопада українці захопили всі урядові будинки, стратегічні пункти Львова та заарештували генерала Гуйна. Військова сила української сторони складала близько 2400 осіб. На решті території перехід влади до українців відбувся спокійно, за винятком західних прикордонних повітів. У самому Львові вже 1 листопада розпочалася збройна боротьба із польськими загонами, чисельність яких надалі збільшилася до 4000 осіб.

У такій складній політичній обстановці була опублікована програмна декларація Української Національної Ради. 9 листопада 1918 р. Західна Україна оголошувалася окремою Західноукраїнською Народною Республікою (ЗУНР), в якій забезпечувалася рівність усіх перед законом, а основною і керівною силою держави ставали робітники і селяни. До складу ЗУНР входили Східна Галичина, Північна Буковина та українські повіти (комітати) Закарпаття. Нова

держава охоплювала близько 70 тис. квадратних кілометрів території з 6 млн населення (в т. ч. 71% українців, 14% поляків, 13% євреїв, 2% угорців, румунів та ін.). Правда, невдовзі Північну Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку утримувала в своїх руках Угорщина, а у січні-квітні 1919 р. воно відійшло до складу Чехословаччини. Все це відбулося зі згоди Антанти [25, 390–397]. Таким чином, ЗУНР фактично охоплювала лише територію Східної Галичини з 4 млн населення (75% українців, 12% поляків, 11% євреїв, 2% ін.) [23, 95].

Варто зауважити, що воєнно-революційна операція, відома під назвою “Листопадового зриву”, відбулася практично безкровно, без серйозних боїв і жертв. Найбільш вдалою вона була у Львові. Велике місто (205 тис. населення), з переважаючим польським населенням (51,2%) захопили 60 старшин і 1400 вояків [26, арк. 4–7].

Проте вже 1 листопада поляки, які мали добре організовані військові формації, швидко отямилися і захопили південно-західну частину міста, відкривши пункти набору добровольців і оголосивши мобілізацію. 5 листопада чисельність польських військових сил у бойових лавах складала 2583 солдатів та 214 офіцерів [23, 75]. Поляки спромоглися перехопити ініціативу і розгорнути активні збройні дії.

Уже 2 листопада 1918 р. поляки досягли відчутних успіхів і командував українського війська Д. Вітовський подав у відставку. УНРада призначила головнокомандувачем Г. Коссака – коменданта легіону Січових стрільців. Протягом 3-4 листопада до Львова прибували частини полку УСС. Відтак у підпорядкуванні Генеральної Команди з'явилося регулярне військо із 1500 стрільців і старшин, що становило 3/4 тогочасних українських збройних сил у Львові [23, 75].

Військово-мобілізаційне будівництво, створення регулярних збройних сил, окремих військових формувань проходило в умовах недостатнього управління з боку Генеральної Команди (з 8 листопада вона була перейменована у Начальну Команду), нерідко в умовах стихії і безладдя. На відміну від польського керівництва, українці найбільші надії покладали на легіон УСС (а вже до 5 листопада польська мобілізаційна акція зібрала не менше

4 тис. бійців) та українських солдатів із частин австрійського гарнізону міста. Невиправдано залишився поза бойовими діями широкий загаль українського населення Львова – щонайменше 27 тис. осіб. Однак командування ЗУНР відмовилося, на відміну від поляків, від мобілізації українців і навіть не мало мобілізаційного відділу [23, 74]. Таке невдале керівництво, можливо, залежало від того, що війську бракувало українських старшин у період боїв за Львів. На 5 листопада у складі польського війська було 383 офіцери, тобто один офіцер на 10 вояків. А в українському війську – 1 старшина на 29 стрільців [29, 188].

Слід зауважити, що Українська Національна Рада, здобувши владу, понад тиждень не робила реальних кроків щодо забезпечення постійного керівництва державним життям. Лише 9 листопада 1918 р. УНРада утворила уряд – Тимчасовий Державний Секретаріат. У складі уряду було 14 міністерств – державних секретарств на чолі з державними секретарями. Державний Секретаріат Військових Справ очолив полковник Д. Вітовський [29].

Створення центральних органів державної влади вимагало конституційного закріплення. 13 листопада Національною Радою було прийнято “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії”. Юрисдикція його поширювалася на Східну Галичину, Володимирщину, Буковину і Закарпаття, хоча фактично обмежувалася тільки східногалицькими землями, на яких утверджувався парламентський політично-правовий лад. Законом проголошувалося загальне, рівне, безпосереднє і таємне виборче право, за яким громадяни республіки мали обрати Установчі збори. До їх скликання влада перебувала в руках Української Національної Ради і Державного Секретаріату [30].

Західноукраїнська Народна Республіка на початках свого існування прагнула сформувати власне законодавство, за допомогою якого держава покладає на громадян і посадових осіб юридичні обов’язки, надає гарантовані державою права і визначає заходи юридичної відповідальності за порушення правових приписів.

16 листопада 1918 р. Національна Рада прийняла закон “Про адміністрацію Західноукраїнської Народної Республіки”.

Згідно з ним залишалось чинним попереднє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам і цілям Української держави. У документі зазначалося: надалі повітових комісарів призначатиме і звільнятиме державний секретар внутрішніх справ. Комісарам також підлягали повітові військові коменданти і коменданти жандармерії [30].

Після закликів Національної Ради від 5 листопада стати на захист рідного краю спостерігався великий вплив патріотично налаштованих добровольців. Штаби не встигали реєструвати маси прибулих, але бракувало зброї і одягу, тому чимало бажаючих відпускали до відповідного наказу.

8 листопада 1918 р. була створена Начальна Команда Галицької армії (НКГА), а керівником Генерального штабу був призначений С. Горук. Днем пізніше новим комендантом українських військ був призначений Г. Стефанів, який значно посилював організацію армії [26, оп. 2, спр. 1438, арк. 1–8].

Політичному і військовому керівництву ЗУНР ставала все очевиднішою необхідність створення регулярної армії. Запеклі і виснажливі бої після 5 листопада між українськими загонами та польським населенням міста дещо пригасили революційний запал українських військовиків, розпочалося масове дезертирство. Начальна Команда розсилала кур'єрів по усіх повітах з вимогами надсилати до Львова військові частини: “Приказ до всіх повітових Державних Комісарів і повітових Військових Комендантів Західноукраїнської Народної Республіки: Щоб здобути Львів потребує наша армія нових і значних скріплень. Тому приказуємо всім під особливою відповідальністю негайно зібрати і сей час вислати на поміч до Львова всі злишні військові сили... Львів, 18 падолиста 1918 р. Державний секретар військових справ” [31, арк. 1]. На цей час у Львові перебувало чимало військовиків, які служили в австрійській армії і знаходились у відпустці або на відпочинку. Начальна Команда прийняла рішення про зарахування їх до українських військових загонів для оборони міста, але ці солдати відмовлялися воювати [32, арк. 3].

11 листопада 1918 р. бойовий склад українського гарнізону Львова нараховував близько 60 старшин і майже 2000–2200 багнетів [31, арк.4–9], що було явно недостатньо для оборони молодої держави.

Висновки. Підсумовуючи узагальнений у статті матеріал та висновки, що випливають із його аналізу, можна обґрунтовано стверджувати: причиною поразки ЗУНР були передусім недоліки внутрішньої політики, що виявилось у помилках військового будівництва – творення власних збройних сил у Галичині було розпочато надто пізно; бракувало досвідчених військових кадрів; армія погано фінансувалась і забезпечувалась. Не менш великим прорахунком було й те, що Директорія не змогла порозумітися з керівництвом ЗУНР, внаслідок чого не було єдиного ефективного управління військами. У поразці відіграло роль і те, що суспільство не було сконсолідоване, не змогло об'єднати всі політичні чинники для спільної боротьби. Крім причин внутрішнього характеру, були й зовнішні: держави Антанти не вірили у можливість утвердження української державності, а відтак не надали українцям допомоги у їхній боротьбі. Таке негативне ставлення до української державності зводило нанівець шанси української дипломатії у міжнародних переговорах.

Втім, незважаючи на поразку, ЗУНР займає належне місце в українській історії та ще раз доводить незаперечну істину: без сильної, боєздатної та добре вишколеної армії Україна не могла і не зможе в майбутньому існувати як самостійна, незалежна держава.

1. *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Кн. 4. – Відень, 1922. – 192 с.; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1930. – 424 с.; *Доценко О.* Визвольні змагання 1917–1923. Армія / О. Доценко. – Т. 3. – Львів: Станіслав; Коломия, 1935. – 1422 с.
2. *Каляев А.* Українські Січові Стрільці в авангарді боротьби за Західноукраїнську Народну Республіку у період українсько-польської війни / А. Каляев – Львів: ВВП, 1994. – 44 с.; *Якимович Б.* Збройні сили України: Нарис історії / Б. Якимович. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 1996. – 359 с.; *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин – Львів: Ін-т українознавства НАНУ; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998 – 488 с.; *Дециньський Л.* З історії створення Збройних сил Української Народної Республіки / Л. Дециньський // Держава та армія: Вісник Держ. ун-ту “Львівська політехніка” – Львів, 1991. – № 334. – С. 3–13.; *Макарчук С.* Українська Республіка Галичан. Нарис про ЗУНР / С. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
3. *Субтельний О.* Україна: Історія / О. Субтельний [Пер. з англ. Ю.І. Шевчука]. – К: Либідь, 1991. – 512 с.

4. *Гордієнко В.* Українські січові стрільці / В. Гордієнко. – Львів, 1990. – 48 с.
5. *Стахів М.* Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу / М. Стахів. – Скрентон: Укр. робітничий союз, 1958. – Т. 1. – 208 с.
6. *Крип'якевич І., Гнатович Б., Стефанів З. та ін.* Історія українського війська (від Княжих часів до 20-х років ХХ століття) [Упорядник Б.З. Якимович]. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.
7. *Шишка О.* Слідами листопадових боїв / О. Шишка. – Львів: Ун-т “Львівська Політехніка”, 1993. – 235 с.
8. *История Украинской ССР: В 10 т.* – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 5. – 558 с.
9. *Грицак Я.* Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 358 с.
10. *Голубець М.* Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року / М. Голубець. – Львів, 1935. – 875 с.
11. *Лазарович М.В.* Українські січові стрільці в революційних подіях у листопаді 1918 р. в Східній Галичині / М.В. Лазарович // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 40–52.
12. *Історія України: нове бачення / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, О.І. Гурий та ін.* [Під ред. В.А. Смолія]. – К.: Альтернативи, 2000. – 464 с.
13. *Винниченко В.* Відродження нації: Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.) / В. Винниченко. – Київ, Відень: Дзвін. – 1920. – Ч. 1 – 348 с.
14. *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
15. Центральний державний історичний архів у м. Львові (ЦДА), м/ф № 87520 (Канцелярія уряду ЗУНР).
16. ЦДА у м. Львові, м/ф 87260/263 (Події листопада 1918 р., у Львові, Перемишлі).
17. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 257 (Товариство по вивченню історії оборони Львова і південно-східних кресів. 1918–1920 рр. у Львові).
18. *Сухий О.* Галичина між Сходом і Заходом: Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. / О. Сухий. – Львів, 1997. – 201 с.
19. *Левицький К.* Великий зрив: До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів / К. Левицький. – Львів: Вид. кооп. “Червона калина”, 1931. – 149 с.
20. *Кузьма О.* Листопадові дні 1918 р. / О. Кузьма. – Львів, 1931. – 44 с.
21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3696 (Міністерство закордонних справ УНР).
22. ЦДА у м. Львові, ф. 359 (Особистий фонд Осипа Назарука).
23. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. / М. Литвин. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
24. ЦДА у м. Львові, м/ф 87260/263 (Події листопада 1918 р. у Львові, Перемишлі).

25. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1968. – 803 с.
26. ДАЛО у м. Львові, ф. 257 (Товариство по вивченню історії оборони Львова і південно-східних кресів. 1918–1920 рр. у Львові).
27. ДАЛО у м. Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 108.; ЦДА у м. Львові, ф. 361, оп. 1, спр. 163.
28. ДАЛО у м. Львові, ф. 1259 (Рудківський повітовий державний комісаріат Української Народової Ради).
29. *Нагаєвський І.* Історія Української держави ХХ століття / І. Нагаєвський. – К., 1994. – 412 с.; Українська Національна Рада (Львів) “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії”, ухвалений УНРадою 13.11.1918. – Львів, 1918. – 22 с.
30. Діло. – 1918. – 2, 3 лист.
31. Діло. – 1918. – 17 лист.
32. ЦДА, м/ф № 92254/255 (НКГА, ДСВС, записники ЗУНР, ЗОУНР, УНР).
33. ЦДА у м. Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 206.; ДАЛО у м. Львові, ф. 121, оп. 1, спр. 147.

Надійшла до редколегії 21.11.2010 р.

Рецензент: *Б.С. Бренько*, кандидат історичних наук, доцент, Львівський університет бізнесу та права

Папикян А.Л., Томюк И.М.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ ЗАПАДНО-УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ И ФОРМИРОВАНИЯ ЕЕ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ

В статье рассмотрены исторические предпосылки создания Западно-украинской Народной Республики и процесс формирования украинских Вооруженных сил ЗУНР. На фоне хронологического обобщения рассматривается военное строительство ЗУНР и роль национальной армии в этом процессе.

Ключевые слова: Западноукраинская Народная Республика, украинское национальное движение, стрелковое движение, легион УСС.

Papikyan A., Tomyuk I.

HISTORICAL PRECONDITIONS OF CREATION OF THE WEST-UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC AND PROCESS OF FORMATION OF UKRAINIAN ARMED FORCES

In clause historical preconditions of creation of the West-Ukrainian National Republic and process of formation of Ukrainian Armed forces ZUNR are considered. On a background of chronological generalization military construction ZUNR and a role of national army in this process is considered.

Key words: West Ukrainian People's Republica, the Ukrainian national movement, shooting movement, legion USH.